

## MOLLA GÜRÂNÎ'NİN *el-KEVSERU'L-CÂRÎ* ADLI ŞERHİNDE HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI

**Kadir AYZ\***

### Öz

Molla Gürânî, ilmî tahsilini bugünkü Irâk, Türkiye, Suriye ve Mısır bölgelerinde aralarında İbn Hacer ve Makrîzî gibi devrinin önde gelen hocalarından ders alarak tamamlamıştır. Mısır'da dönemin sır kâtiplerinden Kemaleddin İbnü'l-Bârizî'nin yanında önemli bir mevki elde etmiş ve Memlûk sultanlarından Zâhir Çakmak'ın nedîmleri arasına girmiştir. Daha sonrasında Anadolu'ya gelen Molla Gürânî, Fatih Sultan Mehmed'e hocalık yapmış ve Fatih döneminde kazaskerlikten şeyhülislamlığa kadar yükselerek sekiz yıl devam ettiği bu görevi sırasında vefat etmiştir. Osmanlı ilmî hayatında ve devlet ricâli arasında önemli bir yere sahip olan Molla Gürânî; kıraat, tefsir, fıkıh usûlü ve hadis alanındaki çalışmalarını ile temâyüz etmiş bir alimdir. Müellifin *el-Kevseru'l-cârî ilâ Riyâdu ehâdîsi'l-Buhârî* isimli Şerhi, Anadolu'da kaleme alınan ilk Buhârî Őerhidir. XV. asrın ikinci yarısında kaleme alınan *el-Kevseru'l-cârî*, yazıldığı dönem itibarı ile İstanbul ve civarındaki ilmî muhîtte yaygın olan hadis kaynaklarına kısmî de olsa ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Molla Gürânî, el-Kevseru'l-Cârî, Şerh, Osmanlı, Hadis, Kaynaklar.

### Abstract

#### Sources Related to the Science of Hadith in Molla Kūrānī's Work Titled *al-Kawthar al-Jārī*

Mullah Kūrānī completed his scholarly education by taking courses from prominent teachers of the period such as Ibn Hajar and Makrîzî in regions which are now covered by Iraq, Turkey, Syria and Egypt. He got an important position staying by Kemaleddin Ibn al-Bârizî, one of the contemporary privy secretaris in Egypt, and became one of the courtiers of Zâhir Çakmak, a Mamluk sultan. Then, coming to Anatolia,

\* Dr., Hadis Anabilim Dalı, kadirayaz15@gmail.com

## 154 • MOLLA GÜRÂNÎ'NİN *el-KEVSERU'L-CÂRÎ* ADLI ŞERHİNDE HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI

Mullah Kūrānī became the teacher of Sultan Mehmed the Conqueror, and promoting from kadi-ul askerhood to shaykh al-islamhood, he continued his eight years work until he died. Having an important place in the Ottoman science and state officials, Mullah Kūrānī is a distinguished scholar with his studies on recitation, exegesis, fiqh procedures and hadith. His work called *al-Kawthar al-Jārī ilā Riyāḥ Ahādīth al-Bukhari* is the first commentary of Bukhari written in Anatolia. *al-Kawthar al-Jārī*, written in the second half of the XV century, is important as it sheds light on hadith references common in scientific circles in and around Istanbul of the period, though partly.

Primarily narrative books, this work introduces Gūrānī's Garḫbu'l-Hadith, his hadith methodology, Rijal sources as well as his method of utilizing from previous sources and primary works he applied. On the other hand, Gūrānī compiled *al-Kawthar al-Jārī* soon after Ibn Hajar's *Fath al-Bārī* and Aynī's *Umdetü'l-Kārī*. Comparing *al-Kawthar al-Jārī*'s sources to those of *Fath al-Bārī* and *Umdetü'l-Kārī* is important in terms of determining the specific sources that Gūrānī used. In this context, sources frequently cited by the author are compared to the commentaries of Ibn Hajar and Aynī from time to time. Also, the sources of 186 hadiths cited by Gūrānī in the parts of works titled *Adab, İsti'zân* and *Rikâk* are compared with *Fath al-Bārī*, and hence, this study tries to find out whether Gūrānī applied for the hadiths to *Fath al-Bārī* instead of narrative sources.

**Keywords:** Mullah Kūrānī, al-Kawsar al-Jārī, Commentary, Ottoman, Hadith, References.

### GİRİŞ

Osmanlı alimleri arasında Molla Gūrānī ismiyle meşhur olan Şemseddin Ahmed İbn İsmail, Şehrazûr bölgesindeki "Gūrān" kasabasında 813/1413 tarihinde dünyaya gelmiştir. (Makrîzî 2002: I, 259) Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyen Gūrānī, Bağdat'ta Zeynuddin Abdurrahman İbn Ömer el-Kazvîni (836/1432)'nin yanında Kırâat-ı Seb'a ile nahiv, meânî, beyan ve arûz ilimlerinden dersler almış, ayrıca onun yanında tefsir ve fıkıh ilimlerinden de bazı kitapları okumuştur. (Sehâvî 2003: I, 200)

Molla Gūrānī, Bağdat'taki tedrisatından sonra Hasankeyf'e geçmiş, yaklaşık 830/1426-1427'li yıllarda da Dımaşk'a gelmiştir.<sup>1</sup> Burada Alâuddin el-Buhârî (841/1437)'nin halkasına girip ondan bir süre ders almıştır. (Sehâvî 2003: I, 200) Gūrānī, Bağdat ve Hasan Keyf'teki hocası Kazvîni ile beraber, 835/1431 tarihinde Kudüs'e gitmiştir. Kazvîni, Kudüs'te dört ay on gün kal-

1 Makrîzî, Gūrānī'nin 830/1427 tarihinde Bağdat'tan ayrılıp Diyarbakır'a, oradan da Şam'a geçtiğini kayd etmiştir. Makrîzî 2002: I, 259.

dıktan sonra memleketine dönmüş (Sehâvî 2003: IV, 138), Gürânî de hocasının Kudüs'ten ayrılmasından sonra aynı yıl içerisinde Kahire'ye geçmiştir. (Sehâvî 2003: I, 200)

835/1431-1432 tarihinde Kahire'ye gelen Molla Gürânî, burada devrin önde gelen âlimlerinden; Takiyyüddin Ahmed İbn Ali el-Makrîzî (845/1442), Abdurrahman İbn Muhammed ez-Zerkeşî (846/1442), İbn Hacer (852/1448), Ali İbn Ahmed el-Kalkaşandî (856/1452) ve Şemsuddîn Şîrvânî (875/1470) gibi âlimlerden çeşitli dersler almıştır. (Sehâvî, 2003: IV, 138) Özellikle *Sahîhu'l-Buhârî*'yi İbn Hacer'in yanında okuyup, ondan icâzet almıştır. (İbn Hacer 1998: IV, 159)

Mısır'da Makrîzî, Zerkeşî ve İbn Hacer gibi önemli isimlerinden ders alan Gürânî, bu arada sır kâtibi Kemaleddin İbnü'l-Bârîzî ile dostluk kurmuş ve sultanın meclisinde tertip edilen ilmî toplantılara katılmaya başlamıştır. Hatta Zâhir Çakmak sultan olunca, Molla Gürânî sık sık sultanın yanına gidip gelmeye başlamış ve onun nedîmleri arasına girmiştir. (Sehâvî 2003: IV, 138)

Gürânî, hicrî 843/1439 senesinde Kahire'nin en büyük külliyesi olan Berkûkiyye Medresesi'nin müderrisliğine atanmış ve Berkûkiyye'de yaklaşık bir yıl görev yapmıştır.<sup>2</sup> Molla Gürânî bu büyük medresedeki müderrisliği sırasında Ebû Hanîfe neslinden olduğunu iddia eden Hamidüddin İbn Tâcüddin en-Nu'manî el-Ferganî ile önce kâdının, daha sonra da sultanın huzurunda büyük bir tartışmaya girmiştir. Mahkemede suçlu bulunan Gürânî sürgün ile cezalandırılmıştır. (İbn Hacer 1998: IV, 159-160) Sürgüne gönderilen ve bu sırada bir çok olaydan sonra sultanın adamlarından kurtulup kaçan Molla Gürânî (Makrîzî 2002: I, 260), Molla Yegan tarafından hac dönüşünde Anadolu'ya getirilmiştir. (Taşköprülü: 51)

845/1441 yılının başında Molla Yegân ile beraber Anadolu'ya gelen Molla Gürânî, II. Murad tarafından Hüdâvendigar Gâzî hazretlerinin Kaplıca'da yaptırmış olduğu medresenin müderrisliğine atanmış ve çok geçmeden Yıldırım Medresesi müderrisliğine görevlendirilmiştir. Sonrasında da Şeyhzâde II.

2 Yıldız, Gürânî'nin Berkûkiyye Müderrisliğine başlaması ile ilgili "841/1436 veya müteakib senede" diyerek tahmîni bir tarih vermiştir. (Yıldız: 33) Yıldız'ın kullandığı kaynaklar arasında İbn Hacer'in *İnbâü'l-ğumr* adlı eseri mevcut olmadığı için kesin bir tarih zikredememiştir. Ancak İbn Hacer'in belirttiğine göre Gürânî, hicrî 843 tarihinde Berkûkiyye Medresesi'nin müderrisliğine atanmıştır. (İbn Hacer 1998: IV, 151)

156 •MOLLA GÜRÂNÎ'NİN *el-KEVSERU'L-CÂRÎ* ADLI ŞERHİNDE HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI

Mehmed'in eğitiminden sıkıntı duyan II. Murad, yanındaki hocaların da tavsiyesi ile Gürânî'yi şeyhzâde hocalığına tayin etmiştir. (Taşköprülü: 51-52)

II. Murad'ın vefatı üzerine 16 Muharrem 855/18 Şubat 1451 tarihinde Şehzâde II. Mehmed tahta oturmuş (İnalçık 2007: 110 ), bu arada 855/1451 tarihinde de Molla Gürânî'yi kazasker olarak tayin etmiştir. (Ahmed Refik 1334: 334) 1451 yılında kazaskerlik görevine başlayan Molla Gürânî, bu tarihten itibaren İstanbul'un fethiyle ilgili hazırlık çalışmalarına katılmış ve fetih sırasında da sultanın yanında yer almıştır. (İnalçık 2007: 56-57) Hatta Fatih'in İstanbul'a girdiği sırada yanındaki ulemâ ve meşâyih arasında Molla Gürânî'nin ismi de geçmektedir. (Ayverdi 2002: IX, 344)

Fetihten sonra bir ara Fatih Sultan Mehmed ile arası açılan Gürânî, 859/1455 tarihinde Anadolu'dan ayrılmış ancak üç yıl sonra 862/1458 tarihinde tekrar geri gelmiştir. (bkz. Yıldız: 64-66; Ayaz 2014: 94-96.) Molla Gürânî, 885/1480 tarihinde Fatih tarafından Şeyhülislam olarak atanmış (Ahmed Refik 1334: 334), ancak şeyhüislamlığının ilk yılında (886/1481) Fatih Sultan Mehmed vefat etmiştir. (Yıldız: 72) Fatih'ten sonra Sultan II. Bâyezid döneminde de görevine devam eden Molla Gürânî, şeyhüislamlığının sekizinci yılında 893/1488'de vefat etmiştir. (Taşköprülü: 54)

Fatih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid ile samimi diyalogları bulunan Molla Gürânî, Osmanlı devlet ricâli arasında önemli bir yere sahiptir. (Taşköprülü: 53-55; Mecdî Efendi 1989: 107-109) Molla Gürânî devlet adamlığının yanı sıra tefsir, hadis, kıraat ve usûl-i fıkıh alanlarındaki telifleri ile ilmî kişiliği öne çıkan Osmanlı âlimlerindedir. (bkz. Yıldız: 112-128) Onun hadis alanında kaleme aldığı ve 874/1469 tarihinde tamamladığı *el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâdı ehâdîsi'l-Buhârî* adlı şerhi, Anadolu'da telif edilen ilk Buhârî şerhîdir. (bkz. Ayaz 2014: 41)

*el-Kevseru'l-cârî* Anadolu'daki Buhârî şerhlerinin ilki olması sebebiyle, içerisinde yer alan rivayet malzemesi ve kaynakları açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira IX/XV. asrın ilk yarısında İbn Hacer (852/1448)'in *Fethu'l-bârî* ve Aynî (855/1451)'nin *Umdetü'l-kârî* adlı şerhlerinden hemen sonra kaleme alınan *el-Kevseru'l-cârî*'de Gürânî'nin kendine özgü kaynaklarının tesbit edilmesi, eserin şerh edebiyatı içerisindeki yerinin ve değerinin belirlenmesine katkı sağlayacağı gibi, özellikle yazıldığı dönemde Osmanlı ilmî muhîtinde hadis ilimlerine dair yaygın kaynakların tesbitine yönelik çalışmalara az da olsa bir ışık tutacaktır.

Tedvîn ve tasnîf dönemlerinde kaleme alınan müsned, musannef, câmî' ve sünen nev'inden hadis eserleri, şerhler başta olmak üzere bütün ilmî çalışmaların rivayet kaynaklarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan garîbu'l-hadis ile ilgili eserler hadislerdeki kelimelerin lügat açısından tahlîlinde, cerh – ta'dîl ve ricâl ile ilgili tabakat kitapları rivayetlerin sağlamlığının tesbitinde ve ravilerin tam isimlerinin tesbitinde şarihlerin en önemli kaynakları arasındadır. Ayrıca muhaddislerin hadisleri anlama ve yorumlamaya müteallık açıklamalarının bulunduğu özel nitelikli muhtelifu'l-hadîs ve nâsîh – mensûh gibi konulardaki müstakil çalışmalar ile çeşitli hadis kitaplarının üzerine yazılan şerhler de metin ve muhtevâ tahlîlinde kullanılan başlıca kaynaklardır. Söz konusu eserlerin *el-Kevseru'l-cârî*'deki kullanım şeklinin belirlenmesi ayrıca hadislerin de rivayet kitaplarından mı yoksa diğer şerhlerden mi alındığının tesbit edilmesi, Gürânî'nin hadis ilimlerine dair kaynaklarının ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmamızda, *el-Kevseru'l-cârî*'nin kaynakları genel olarak *Fethu'l-bârî*, bazı konularda da *Umdetu'l-Kârî* ile karşılaştırılarak, Gürânî'nin kendine özgü kaynakları tesbit edilmeye çalışılacaktır.

### A. Hadis Kaynakları

*el-Kevseru'l-cârî*'de garîbu'l-hadîs, muhtelifu'l-hadis, nâsîh – mensûh ve hüküm çıkarma ile ilgili konular rivayet bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Şerhte Buhârî hadislerine benzer rivayetler ve aynı konudaki farklı hadisler zikredildiği gibi zaman zaman metinlerdeki ziyâdelerin veya lafız farklılıklarının tesbiti için özellikle Buhârî metinleri kütüb-i tis'a'daki haberlerle karşılaştırılmış ve bu çerçevede çeşitli rivayet malzemesi kullanılmıştır. Yine hadislerde anlatılan olayların tarihi, yeri ve zamanının tesbiti veya sahâbîlerin biyografilerinin tanıtımında hadis musannefâtının farklı türlerindeki eserlerden bazı haberler nakledilmiştir. Bunların bir kısmının kaynağı açıklanmış, bir kısmında kaynak tasrih edilmemiştir.

Gürânî yukarıda mevzu-i bahs olan konularda *Fethu'l-bârî* kadar geniş olmasa da belli ölçüde hadis metinlerine yer vermiştir. Buhârî kütüphânesi olarak tavsîf edilen İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* isimli şerhinden kısa bir süre sonra te'lif edilen *el-Kevseru'l-cârî*'deki hadislerin ve bunların kaynaklarının *Fethu'l-bârî* ile karşılaştırılması, Gürânî'nin kendine özgü kaynaklarının tesbiti açısından önem arz etmektedir. Ancak iki şerhteki benzerlik ve farklılıkların tesbiti, vakit açısından bu çalışmanın boyutlarını aşmaktadır. Burada

158 • MOLLA GÜRÂNÎ'NİN *el-KEVSERU'L-CÂRÎ* ADLI ŞERHİNDE HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI

*Edeb, İsti'zân ve Rikâk* bölümlerinin şerhinde Gürânî'nin zikrettiği 186 hadisin *Fethu'l-bârî* ile karşılaştırılmasına yönelik bir araştırma yapılmıştır.

*el-Kevseru'l-cârî*'nin *Edeb, İsti'zân ve Rikâk* bölümlerindeki araştırma da, öncelikle Gürânî'nin hadisler için kaynak göstermedeki metodu incelenmiştir. Buna göre, mezkûr bölümlerdeki 186 haberden 90'ında herhangi bir kaynağa atıf yapılmadığı, 96 yerde çeşitli eserlerin kaynak gösterildiği tesbit edilmiştir. Özellikle haberlerin yarıya yakınında kaynak zikredilmeden doğrudan rivayet metinlerine yer verilmesi, bu metinlerin aslî kaynaklar yerine diğer şerhlerden alındığının açık göstergesidir.

*Edeb, İsti'zân ve Rikâk* bölümlerinde kaynağına işaret edilen 96 haberden 42'sinde Buhârî, Müslim ve İbnü'l-Esîr (606/1210)'in *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs* adlı eserine, 54 yerde de aşağıdaki tabloda zikredilen kitaplara atıf yapılmıştır. Burada öncelikle Buhârî, Müslim ve *Nihâye* ile diğer eserlerin arasını ayıran bir taksim, sonra da bu üç eserin dışındaki kitap isimlerinin *Fethu'l-Bârî* ile benzerliklerini gösteren bir tablo takdim edilecektir.

**Tablo 1.** *Edeb, İsti'zân ve Rikâk* bölümlerindeki 96 haberin kaynaklarına göre dağılımı;

Kaynaklar	Buhârî	Müslim	Nihâye	Diğer Eserler
Rivayet Sayısı	24	12	6	54

Buhârî, Müslim ve *Nihâye*'nin kaynak gösterildiği yerlerle ilgili *el-Kevseru'l-Cârî – Fethu'l-Bârî* karşılaştırmasında bunların bir kısmının İbn Hacer ile aynı konularda yer aldığı, bir kısmının da *Fethu'l-bârî*'de zikredilmeyen rivayetler olduğu tesbit edilmiştir. Buhârî, Müslim ve *Nihâye*'nin kaynak gösterildiği yerlerin *Fethu'l-bârî*'den farklı olması, şerhin kaynaklarının zenginliği açısından ehemmiyet arz etmemektedir. Zira bu üç eser bağlamında ortaya konulacak farklılıklar, *el-Kevseru'l-Cârî*'nin kaynaklarının çeşitliliği açısından bir fikir yürütülmesi için yeterli değildir. Bundan dolayı, *el-Kevseru'l-cârî*'nin özellikle mezkûr üç eser dışındaki rivayet kaynakları, konular arasındaki uyum da dikkate alınarak, *Fethu'l-bârî* ile karşılaştırılmıştır. Bunun sonuçları aşağıdaki tabloya yansıtılmıştır;

**Tablo 2.** *Edeb, İsti'zân ve Rikâk* bölümünde *Buhârî, Müslim ve Nihâye* dışında kaynağına işaret edilen 54 yerdeki kitap isimlerinin *Fethu'l-bârî* ile karşılaştırması;

Kaynaklar	el-Kevseru'l-Cârî	Fethu'l-Bârî	Farklılıklar
Ebû Dâvud	6	6	--
Timizî	9	8	1 (hatalı)
Nesâî	2	1	1 (hatalı)
İbn Mâce	2	2	--
Mâlik İbn Enes	4	--	4
Ahmed İbn Hanbel	10	10	--
Buhârî, <i>el-Edebü'l-Müfred</i>	2	2	--
Buhârî, <i>et-Târihu'l-kebîr</i>	1	1	--
İbn Ebi'd-Dünyâ (281/894)	1	1	--
Bezzâr	2	2	--
Taberî (310/923)	3	3	--
İbn Hıbbân	1	1	--
Taberânî	3	3	--
Hâkim	6	5	1 (hatalı)
Beyhakî	1	1	--
Begavî, <i>Şerhu's-Sünne</i>	1	---	1

*el-Kevseru'l-Cârî*'de Buhârî, Müslim ve *Nihâye* dışında klasik hadis eserlerinin kaynak gösterildiği 54 yerden 45'indeki kitap isimlerinin *Fethu'l-bârî* ile aynı olduğu ve farklı bir kaynağa işaret edilmediği tesbit edilmiştir. 54 yerden 45'inin İbn Hacer'in kaynakları ile aynı olması, yüzdelik olarak % 83.33 oranında *el-Kevseru'l-cârî*'deki rivayet kaynaklarının *Fethu'l-bârî* ile benzer olması anlamını taşımaktadır.

Öte yandan Gürânî'nin İbn Hacer'den farklı kaynaklara atıf yaptığı sekiz yerde; Tirmizî ve Nesâî ile Hâkim'in *Müstedrek* ve Begavî (516/1122)'nin *Şerhu's-sünne* adlı eserini birer defa ve İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını da dört

defa kaynak göstermesi, onun klasik hadis eserlerini geniş bir çerçevede kullanamadığı şeklinde yorumlanabilir. Yine mezkûr bölümlerdeki rivayet kaynaklarında İbn Hacer'in zikrettiği kitap isimlerine ek olarak yalnızca *Muvatta'* ve *Begavî'nin Şerhu's-sünne'sinin* zikredilmesi, Gürânî'nin kaynaklar açısından bir yenilik ortaya koyamadığını söylememize imkân vermektedir.

Ayrıca *Edeb*, *İsti'zân* ve *Rikâk* bölümlerindeki kütüb-ü tis'a dışındaki rivayetler üzerine farklı bir araştırma daha yapılmıştır. Bu çalışmada 96 haberden kütüb-ü tis'a dışındaki 27 rivayetin *Fethu'l-bârî* ve *Umdetü'l-kârî* ile benzerlikleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. 27 haberden; 18'i *Fethu'l-bârî*, 4'ü *Nihâye*, 2'si de *Umdetü'l-kârî*'de yer almaktadır. Tam olarak nereden nakleildiği tesbit edilemeyen üç rivayet vardır ki, bunlar zayıftır.

**Tablo 3.** *Edeb*, *İsti'zân* ve *Rikâk* bölümlerinde kütüb-ü tis'a dışındaki 27 rivayetin *Fethu'l-bârî*, *Umdetü'l-kârî* ve *Nihâye*'ye göre dağılımı;

Kütüb-ü tis'a dışındaki haberlerin bulunduğu eserler	<i>Fethu'l-bârî</i>	<i>Umdetü'l-kârî</i>	<i>Nihâye</i>	Tesbit edilemeyen
Kaynağı belirtilen 15 Haber	11	1	3	---
Kaynağı belirtilmeyen 12 Haber	7	1	1	3
TOPLAM: 27	18	2	4	3

Tablo'da görüldüğü gibi, 27 haberden 15'inde kaynağa işaret edilmiş, 12'sinde kaynak zikredilmemiştir. Kaynağına işaret edilen 15 yerdeki haberlerden 3'ünde *Nihâye* kaynak gösterilmiştir. Bu bizim araştırma konumuzun dışındadır. Geriye kalan 12 rivayetten; 11'i *Fethu'l-bârî*, 1'i de *Umdetü'l-kârî*'de benzer kaynaklarla beraber zikredilmiştir. Özellikle 12 rivayetten 11'inin Gürânî'nin verdiği kaynaklarla beraber aynı konularda *Fethu'l-bârî*'de bulunması oldukça yüksek bir orandır.

*el-Kevseru'l-cârî*'nin kaynaklarının *Fethu'l-bârî* ile yüksek oranda benzer olması ve birkaç yer müstesna farklı kitap isimlerine işaret edilmemesi, *el-Kevseru'l-cârî*'deki rivayet ilimlerine dair kaynak çeşitliliğinin Gürânî'nin kendisine özgü bir zenginlik olmadığını gösteren önemli bir bulgudur. Konuyla ilgili ulaşılan veriler, her ne kadar üç bölümdeki bir karşılaştırmanın sonucu olsa da, araştırma sırasında şerhin çeşitli yerlerinde görülen benzerlikler, bu



oranın şerhin tamamına nisbetle çok fazla değişiklik göstermeyeceği yönünde bir fikir yürütülmesine imkan vermektedir. Rivayet kaynaklarıyla ilgili ortaya çıkan bu netice ile beraber, şerhin kaynaklarını ve bunların nasıl kullanıldığını daha yakından tanımak için Gürânî'nin kullandığı başlıca eserleri tanıtarak, müellifin bu eserlerden yararlanmadaki usûl ve yöntemini değerlendirmeye çalışacağız.

### 1. Kütüb-i tis'a

Yukarıda tabloda da görüldüğü gibi şerhte en fazla temel hadis kitapları arasında kütüb-i tis'aya atıf yapılmıştır. Kütüb-i tis'a içerisinde de en çok Buhârî ve Müslim kaynak gösterilmiştir. Gürânî, Buhârî veya Müslim'i kaynak gösterdiği yerlerde diğer hadis kitaplarına pek fazla işaret etmemiştir. Buhârî ve Müslim'den nakledilen haberlerin bir kısmı Gürânî'nin aslı kaynaktan aldığı haberler olup, diğer şerhlerde bulunmayan rivayetlerdir.

Gürânî'nin Müslim'in *Sahîh*'ini diğer hadis kitaplarına nisbetle daha fazla kullanmasında, onun daha önceden yazdığı *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Zemahşerî (538/1144)'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinden yoğun bir şekilde nakil yapmasının etkili olduğu söylenebilir. (Yıldız: 151) Zira Zemahşerî, tefsirinde çoğunlukla Müslim'i kaynak göstermiş ve diğer hadis kitaplarına pek fazla işaret etmemiştir. (Özek 2002: 329) Dolayısıyla Gürânî'nin de tefsir çalışmasında Zemahşerî vasıtasıyla Müslim'in *Sahîh*'ine sık sık mürâcaat ettiği kesindir. Gürânî'nin *el-Kevseru'l-cârî*'de Müslim'in *Sahîh*'ini diğer hadis kitaplarına nazaran daha özgün bir şekilde kullanmasının, tefsirindeki birikiminin şerhe yansımaları olarak değerlendirilebilir.

*el-Kevseru'l-cârî*'de Müslim'in *Sahîh*'inden sonra en fazla Tirmizî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri ile Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'i ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı kaynak gösterilmiştir. Bu eserlere zaman zaman münferid atıflar yapıldığı gibi bazen de bir kaçına beraber işaret edilmiştir. Mesela, Buhârî'nin rivayet ettiği hadiste, bir kadının üç veya iki çocuğunun ölmesi durumunda çocukların kadını cehennem ateşinden koruyacağı anlatılmaktadır. (Buhârî: Cenâiz, 6) Gürânî, bu hadisin şerhinde bir çocuğun da annesini cehennem ateşinden koruyacağına dair bir haberin Tirmizî'de rivayet edildiği belirtmiştir. (Gürânî 2008: III, 288; krş. Tirmizî: Cenâiz, 65)

## 2. Diğer Hadis Kaynakları

Şerhte kaynak gösterilen hadis kitaplarının tamamının tanıtımı konuyu uzatacağından dolayı, burada kütüb-i tis'a dışındaki eserlerin isimlerini zikretmekle iktifâ edeceğiz. Bunlar; Abdurrezzâk (211/826)'ın *Musannef*, Saîd İbn Mansûr (227/842)'un *Sünen*, İbn Ebî Şeybe (235/849)'nin *Musannef*, Buhârî (256/870)'nin *el-Edebü'l-müfred* ve *et-Târîhu'l-kebîr*, Bezzâr (292/905)'in *el-Müsned*, Ebû Ya'lâ (307/919)'nin *Müsned*, İbn Huzeyme'nin (311/924) *Sahîh*, İbnü'l-Münzîr (318/930)'in *el-İşrâf (fî Mesâ'ili'l-Hilâf)*, İbn Hıbbân (354/965)'in *Sahîh*, Taberânî (360/971)'nin *Mu'cemleri*, İsmâîlî (371/982)'nin *Sahîh*, Hâkim en-Nîsâbü'rî (405/1014)'nin *el-Müstedrek*, Ebû Nu'aym (430/1038)'in *Hilyetü'l-Evliyâ* ve *Rıyâdatü'l-müteallim*, Beyhakî (458/1066)'nin *Sünen* ve *Delâil*, Kurtubî (671/1273)'nin *Tezkira* adlı eserleridir.<sup>3</sup>

Yukarıda da belirtildiği gibi, *el-Kevseru'l-cârî*'de zikredilen hadislerin çoğunluğu, kaynakları ile beraber *Fethu'l-bârî*'de bulunmaktadır. Kaynaklardaki bu benzerlik, onun bu rivayetleri *Fethu'l-bârî*'den aldığına dâir kanaatimizi pekiştirmektedir.

### B. Garîbu'l-Hadise Dâir Eserler

*el-Kevseru'l-Cârî*'nin muhtevâsı içerisinde en fazla üzerinde durulan konu; kelimelerin lugat ve ıstılah manaları, sözcük yapısı ve anlam kaymaları diğer bir ifade ile garîbu'l-hadis ile ilgili açıklamalardır. Konu ile ilgili İbnü'l-Esîr'in *Nihâye* ve Cevherî'nin *Sihâh* adlı eserleri çokça kullanılmış, zaman zaman ilk dönem garîbu'l-hadis âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir.

### 1. Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm (224/838), *Kitâbu Garîbi'l-Hadis ve'l-Âsâr*

Ebû Ubeyd, ilk garîbu'l-hadis müelliflerindedir. Gürânî, zaman zaman Ebû Ubeyd'in görüşlerine atıfta bulunmuştur. Ebû Ubeyd'in açıklamalarının *Nihâye* veya *Fethu'l-bârî* ve *Umdetu'l-kârî* gibi şerhlerden alınmış olma ihtimali yüksektir. Zira Ebû Ubeyd'e yapılan atıfların mezkûr kaynaklarla karşı-

3 Bkz. Gürânî 2008: I, 162, 328, 357, 376, 401, 423; II, 83, 141, 146, 187, 263, 314, 401; III, 145, 225, 325, 329, 334, 338, 367, 411; III, 313, 479; IV, 318, 326, 346, 408. Yukarıdaki müellifler ve eserlerinden başka; İbn Hazm (456/1064), Begavî (516/1122), İbnü'l-Cevzî (597/1201) ve Zehebî (748/1348) gibi müelliflere de eserlerinin ismi belirtilmeden atıf yapılmıştır. Bkz. Gürânî 2008: I, 401; II, 416; III, 325; III, 326, 341, 282; IV, 405.

laştırılmasında, benzerliklerin oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. (Gürânî 2008: II, 119; krş. İbn Hacer 1988: I, 636)<sup>4</sup>

## 2. Cevherî, İsmail İbn Hammad (400/1009'dan önce), *Tâcu'l-Luga* veya *es-Sihâh*.

*el-Kevseru'l-cârî*'de hadislerdeki kelime manalarının açıklamasında en sık kullanılan kaynak, Cevherî'nin *Sihah* adlı eseridir.<sup>5</sup> Şerhte özellikle kelimelerin lugat manasının ve köklerinin izahında Cevherî'nin açıklamaları zikredilmiştir. Ayrıca Halîl (175/791) ve Sîbeveyh (180/796) gibi mütekaddim lugat alimlerinin görüşleri *Sihâh*'dan nakledilmiştir. (Gürânî, 2008: II, 55, 119) Yine şiirlerde zaman zaman Cevherî'ye atıfta bulunan Gürânî, bunların bir kısmını kaynağa işaret etmeden *Sihâh*'tan nakletmiştir. (Gürânî, 2008: I, 185)

Cevherî'nin *Sihâh*'ı kabile ve yer isimlerinin izahında en fazla tercih edilen kaynaklar arasında sayılabilir. Mesela *Ezd*, *Iclî*, *Selûl* gibi kabile isimlerinin açıklamasında Cevherî kaynak gösterilmiştir. (Gürânî 2008: II, 311, IV, 363, 377, V, 248) Ayrıca Tebûk isminin izahında konuyla ilgili bir haber *Sihâh*'tan nakledilmiştir. Gürânî, 2008: III, 478; krş. Cevherî 2008: «كوب» mad.)

## 3. İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Ali İbn İsmail el-Endülûsî (458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhûtü'l-A'zam*.

İbn Sîde; lugat, edebiyat ve dil âlimi olup, *el-Muhkem* adlı lugat kitabının müellifidir. (Tüccar 1999: XX, 318) Şerhte *Sâhibu'l-Muhkem* şeklinde kaynak gösterilmiştir. Gürânî'nin İbn Sîde'nin görüşlerini naklettiği yerlerin birçoğu İbn Hacer ve Aynî ile benzeşmektedir.<sup>6</sup> Dolayısıyla İbn Sîde'ye nisbet edilen açıklamaların, müellifin kitabından alınmadığı ve Buhârî şerhlerinden nakledildiği söylenebilir.

4 Konuyla ilgili farklı örnekler için bkz. Gürânî 2008: IV, 41; krş. İbnü'l-Esîr 2006: «رَقْع» mad.; Aynî 1972: VIII, 32; Gürânî 2008: IV, 357; İbnü'l-Esîr 2006: «اون» mad.

5 Şerhte Cevherî'ye yapılan atıflar için bkz. Gürânî 2008: II, 46, 62, 76, 91, 166; IV, 25, 393, 420.

6 Konuyla ilgili benzerlikler için bkz. Gürânî 2008: II, 115; krş. İbn Hacer 1988: I, 633; Aynî 1972: IV, 3; Gürânî 2008: II, 321; krş. Aynî 1972: IV, 378; Gürânî 2008: II, 348; krş. İbn Hacer 1988: II, 237; Aynî 1972: IV, 435; Gürânî 2008: II, 352; krş. İbn Hacer 1988: II, 242; Aynî 1972: IV, 440.

**4. Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud İbn Ömer İbn Muhammed İbn Ömer (538/1144), *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*. (Kettânî 1994: 333)**

Şerhte kelime izahlarında Zemahşerî'nin garîbu'l hadis alanındaki *el-Fâik* isimli eserine atf yapılmış, bazen de *Keşşâf* isimli tefsiri kaynak gösterilmiştir. Zemahşerî'ye atıflarda onun eserleri ve ismi belirtilmiş, nadiren Cârullah lakabı ile zikredilmiştir. (Gürânî, 2008: I, 37, 394, IV, 11)

*Gayetü'l-emânî* isimli tefsirinde Zemahşerî'nin tefsirinden faydalanan Gürânî, şerhinde de *Keşşâf* dan nakiller yapmaktadır.<sup>7</sup> Ayrıca *Fâik* ile ilgili atıfların birinde, “*el-Fâik*'te gördüm” şeklinde açıklama yapmıştır. (Gürânî, 2008: IV, 109) Zemahşerî'nin garîbu'l-hadis konusundaki açıklamalarını tasvib ederek nakleden Gürânî, bazen onun görüşlerinin hatalı olduğunu dile getirerek tenkid de etmiştir. (Gürânî, *Kevser*, III, 241; V, 242)

**5. İbn Kurkûl, Ebû İshâk İbrahim İbn Yusuf İbn İbrahim el-Vehrânî el-Hamzî (569/1174), *el-Metâli'u'l-Envâr 'alâ Sıhâhi'l-Âsâr*.**

İbn Kurkûl'un *el-Metâli'* isimli eseri; Buhârî, Müslim ve *Muvatta'*daki bazı kapalı ifadelerin ve garîb kelimelerin izahı ile ilgili garîbu'l-hadis alanında bir çalışmadır. (Aşıkutlu 1999: 145)<sup>8</sup> Kelime manalarının izahı, sarf, imlâ ve anlam kaymaları ile ilgili açıklamalarda İbn Kurkûl'un eserine *Sâhibu'l-metâli'* şeklinde atf yapılmıştır. *Metâli'* den nakledilen açıklamalarda özellikle *Umdetu'l-kârî* ile bire bir benzerlikler oldukça fazladır.<sup>9</sup>

7 Bazı yerlerde “*Sâhibü'l-Keşşâf*” şeklinde Zemahşerî'nin tefsirine atf yapılmıştır. Bkz. Gürânî 2008: III, 309, 365, 367; IV,44, 460.

8 Kâtib Çelebi, eserin Kâdî İyâd'ın *Meşâriku'l-Envâr*'ı tarzında kaleme alındığını hatta bazı bilgilerin ilavesi ve tashihi ile beraber *Meşârik*'ın ihtisârı mahiyetinde olduğunu belirtmektedir. Kâtib Çelebi 1941: II, 1715.

9 Benzerlikler için bkz. Gürânî 2008: I, 131; krş. Aynî 1972: I, 349. Gürânî 2008: I, 273; krş. Aynî 1972: II, 200; Gürânî 2008: I, 422; Aynî 1972: III, 104; Gürânî 2008: II, 200; Nevevî 1992: I, 182; Gürânî 2008: II, 11; Aynî 1972: III, 242; Gürânî 2008: IV, 290; Aynî 1972: IX, 109; Ayrıca hadislerin i'rabı ve rivayet farklılıkları ile ilgili açıklamalarda bazen *Metâli'*i kaynak göstermiştir. Bkz. Gürânî 2008: I, 102; krş. Aynî 1972: I, 273; Gürânî 2008: IV, 394; krş. Aynî 1972: IX, 305; Gürânî 2008: XI, 25; krş. Aynî 1972: XX, 81.

## 6. İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddin İbn Mübarek İbn Esîrüddin eş-Şeybânî el-Cezerî (606/1210), *en-Nihâye fî Ğârîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*<sup>10</sup>

Şerhte kelime açıklamalarında en çok kullanılan kaynak İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Ğârîbi'l-Hadîs* adlı eseridir. Gürânî özellikle nadir kullanılan veya anlam kaymasına uğrayan yahut Rasûlullah Sallallâhu aleyhi ve sellem'in lugattan farklı anlamlarda kullandığı sözcükleri bazen İbnü'l-Esîr'e atıfla, bazen kaynak zikretmeksizin *Nihâye*'den nakletmektedir.<sup>11</sup> Lugat mananın izahında *Sihâh*'ı tercih eden müellif, bunun dışındaki açıklamaların tamamına yakınında *Nihâye*'den nakil yapmaktadır.

Gürânî, kelime izahında sık sık başvurduğu *Nihâye*'den çok miktarda hadis de nakletmektedir. Mesela, bir hadisteki “تيلاب ام” “önem vermem, aldırmam” kelimesinin manası ile ilgili *Nihâye*'den naklen “الو تونجلل ءالؤهر” hadisi zikredilmiştir. (Gürânî 2008: II, 188)<sup>12</sup> Bu hadis, Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned* (IV, 186), İbn Hıbbân'ın *Sahîh* (II, 50) ve Hâkim'in *Müstedrek* (I, 31)'inde bulunmasına rağmen, bu eserler kaynak gösterilmemiştir.<sup>13</sup>

Kelime izahında zikredilen haberlerin bir kısmında kaynağa işaret edilmemiştir. Konuyla ilgili araştırmalarda bu haberlerin birçoğu *Nihâye*'de tespit edilmiştir. Mesela, Buhârî'de Ebû Humeyd'den muallak olarak rivayet edilen “رَكَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ هَضَرَ ظَهْرَهُ” “*Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem rüku etti, sonra sırtını (dümdüz) eğdi*” (Buhârî: Ezân, 120) haberindeki “هضر” kelimesinin “*eğilmek*” manasında olduğu açıklandıktan sonra, bu manayı teyid etmek için “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ مَعَ أَبِي طَالِبٍ تَحْتَ شَجَرَةٍ فَتَحَصَّرَتْ أَغْصَانُ الشَّجَرَةِ عَلَيْهِ» “*Rasûlullah Sallalâhu aleyhi ve sellem Ebû Tâlib ile beraber bir ağacın altında iken, ağacın dalları O'na eğildi*” hadisi zikredilmiştir. (Gürânî 2008: II,

10 İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Ğârîbi'l-hadîs* adlı eseri Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed et-Tanâhî tarafından Mısır'da 1963 yılında yayımlanmıştır. Eserin bundan başka neşirleri de yapılmıştır. Bkz. Kettânî 1994: 333.

11 Bkz. Gürânî 2008: III, 311; IV, 17, 22, 25, 27, 36, 364; 417; 422; 425; 440; 442; 446.

12 Bkz. İbnü'l-Esîr 2006: «يلب». Ayrıca Gürânî'nin *Nihâye*'den naklettiği rivayetler için bkz. Gürânî 2008: II, 180, 446; IV, 254, 355, 361, 399, 408.

13 Yine «مارق» kelimesi ile ilgili bir hadis Tirmizî'de bulunmasına rağmen İbnü'l-Esîr kaynak gösterilmiştir. Bkz. Gürânî 2008: II, 60; İbnü'l-Esîr 2006: «مارق». Hadis için bkz. Tirmizî: Sıfatü'l-kiyâme, 32.

416)<sup>14</sup> *Nihâye*'de bulunan bu rivayet, diğer şerhlerde zikredilmemiştir. Dolayısıyla *el-Kevseru'l-cârî*'de kelime izahıyla bağlantılı olarak zikredilen rivayetlerin çoğunluğunun *Nihâye*'den alındığını söylemek mümkündür.

## 7. Lugat İle İlgili Diğer Kaynaklar

Şerhte garîbu'l-hadîs konusunda genel olarak yukarıdaki kaynaklardan faydalanılmıştır. Bazen bunların dışında mütekaddim ve müteahhir başka âlimlerin görüşleri de zikredilmiştir. Bunların en önemlileri; İbrahim el-Harbî (285/899), İbn Düreyd (321/933), Ezherî (370/980), Mutarrizî (610/1213), Ca'berî (732/1332), Seyyid Şerif Cürcânî (816/1413) ve Fîrûzâbâdî (817/1415)'dir.<sup>15</sup>

*el-Keveru'l-cârî*'de hadislerdeki bölge, şehir ve kasaba gibi yerleşim yerleri ve nisbetlerin izahında Cevherî'nin *Sihâh*'ı başta olmak üzere, İbnü'l-Esîr'in *Nihâye*'sinden faydalanılmıştır. Nisbetlerin açıklanmasında aslî kaynak durumundaki ensâb ve rical ile ilgili kitaplara çok fazla müracaat edilmiştir. Nadir olarak isimlerin yazılış ve okunuşunda farklı kaynaklara atıf yapılmıştır. Ancak bunların da aslî kaynaklardan alınması hususunda bazı tereddütler bulunmaktadır. Mesela, Tebûk gazvesi ile ilgili bir hadiste vârid olan Vâdî'l-kurâ isimli yerin izahında Sem'ânî'den (562/1166) naklen şunlar zikredilmiştir: “akabinde Şam bölgesinin bulunduğu Hicâz topraklarındaki eski bir şehirdir. Medine'ye bağlı ziraat bölgesidir” (Gürânî 2008: III, 478) Aynî bu açıklamanın birinci kısmını Sem'ânî'den, ikinci kısmını da İbn Kurkûl'dan nakletmiştir. (Aynî 1972: VII, 323) Gürânî, Aynî'nin iki farklı kaynaktan naklettiği açıklamayı cem' ederek Sem'ânî'ye nisbet etmiştir. Fakat konuyla ilgili yapılan araştırmada İbn Kurkûl'un açıklamasının Sem'ânî'de mevcut olmadığı tesbit edilmiştir. (Sem'ânî 1998: V, 460) Dolayısıyla, Gürânî'nin söz konusu bilgileri aslî kaynaklardan almadığını ve şerhlerden naklettiğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan bazı nisbet, kabile ve yer isimlerinin izahında kaynak zikredilmemiştir. Mesela, *ed-Devsî*, *Destevâî*, *Tufâvî* gibi nisbetler ile *Semûd* ve *Kaynukâ'* gibi isimler ile ilgili açıklamalarda kaynağa işaret edilmemiş-

14 İbnü'l-Esîr 2006: «رص». Ayrıca bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* I, 126 (406). Konuyla ilgili bir başka bir örnek için bkz. Gürânî 2008: II, 416; krş. İbnü'l-Esîr 2006: «قرطف».

15 Yukarıda ismi geçen âlimlere atıflar için bkz. Gürânî 2008: I, 107, 191, 295; III, 369; IV, 266, 286, 358, 423, 458. Ayrıca Gürânî 2008: IV, 496; İbn Hacer 1988: IV, 516.

tir. (Gürânî, 2008: IV, 363, 372, 407, 410) Bu bilgilerin İbnü'l-Esîr veya Cevherî'nin eserlerinden yahut diğer şerhlerden alınmış olma ihtimali yüksektir. Mesela Gürânî, *Devs*'in izahında Yemen Araplarından Ezd'den bir kabilenin ismi olduğunu söylemiştir. Bu şekildeki bir açıklama Gürânî'nin sık sık kullandığı *Sihâh*'da bulunmaktadır. (Gürânî 2008: V, 486; Cevherî 2008: «دوس»)

### C. Hadis Usûlüne Dâir Eserler

Hadis usûlü konuları, genelde şerhlerin mukaddime bölümünde geniş bir şekilde ele alınmaktadır. *el-Kevseru'l-cârî*'nin mukaddimesinde Rasûlullah (s.a.)'ın nesebi ve hadis ilminin konusu hakkında bir takım bilgiler verilmiş, diğer taraftan hadis usûlü konularıyla ilgili şerhin içerisinde yeri geldikçe açıklama yapılmıştır. Mezkur konuların izahında birkaç kaynaktan faydalanılmıştır.

#### 1. İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman İbn Abdirrahman eş-Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs (Mukaddimetü İbni's-Salâh)*.<sup>16</sup>

Şerhte ta'lik'in tarifi, muallak haberlerin sıhhat durumu ve hadis usûlüne dair çeşitli konuların izahında İbnu's-Salâh'ın görüşleri zikredilmektedir.<sup>17</sup>

#### 2. İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddin Osman İbn Ömer İbn Ebî Bekr İbn Yunus (646/1249), *el-Muhtasar*.<sup>18</sup>

İbnü'l-Hâcib'den sünnetin tanımını, haber-i vâhid, nâsîh - mensûh gibi konularda bir takım açıklamalar nakledilmiştir. (Gürânî, 2008: I, 86, II, 363)

#### 3. Zeynüddin el-İrâkî, Abdurrahim İbn el-Hüseyn İbn Abdirrahman (806/1404), *et-Takyîd ve'l-İdâh li-mâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*.

Şerhte İrâkî'nin görüşleri özellikle muallak, mutâbi' ve mu'an'an rivayetlerdeki Buhârî'ye has özel tabirlerin izahında zikredilmiştir. (Gürânî, 2008: I, 44, 47, 63, 145; II, 79, 133, 153; III, 261)

16 İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'si, Abdülhay el-Leknevî, Şeyh Mahmud es-Semkârî, Nureddin İtr ve başkalarının tahkikiyle beraber birçok defa yayımlanmıştır. Kettânî 1994: 430.

17 Bkz. Gürânî 2008: I, 44, 47, 145, 148, 153, 177, 442; III, 261.

18 Bkz. Özel 1990: 179.



#### D. Ricâle Dâir Eserler

*el-Kevseru'l-cârî*'de hadislerdeki şahıslar ve Buhârî ricâlinin; isim, nisbet, künye ve biyografileri hakkında bilgi verilmiştir. Şerhte ricâle dair kaynaklar sahâbe biyografisi ve Buhârî ricâli olmak üzere iki türdedir. Sahâbilerin hayatıyla ilgili kaynaklar;

#### 1. İbn Abdilberr en-Nemerî (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*

*el-Kevseru'l-Cârî*'de sahâbîlerin biyografilerinin izahında genellikle İbn Abdilber'in *el-İstîâb* adlı eserinden faydalanılmıştır. Mesela, Ebû Cemîle, Sa'd İbn Havle ve İbn Ebî Leylâ bunlardan bazılarıdır. (Gürânî 2008: III, 319; V, 279; VI, 102)

Ayrıca sahâbî olması tartışmalı şahısların kimlik tesbitinde de İbn Abdilber'in görüşleri esas alınmıştır. Meselâ, Mâlik İbn Evs, Abdullah İbn Mâlik İbn Buhayna ve Abdullah İbn Yezîd el-Hatmî<sup>19</sup>'nin sahâbî olması ve Kesîr İbn Abbas ile Es'ad İbn Sehl'in sahâbî olmadığı konusunda İbn Abdilberr'in görüşleri zikredilmiştir. (Gürânî, 2008: II, 221, 311, 334; III, 122; 140; IV, 418) Hatta İbn Abdilber'in kanaatlerine dayanılarak zaman zaman Kirmânî, İbn Hacer ve diğer Buhârî şârihleri tenkid edilmiştir.<sup>20</sup> Gürânî çok fazla olmamakla beraber nadiren İbn Abdilber'den farklı kanaatler dile getirmiştir.<sup>21</sup>

Gürânî, sahâbî biyografisinde kaynak olarak kullandığı *İstîâb*'dan aynı zamanda bir takım haberler de nakletmektedir. Ancak müellif bu haberlerin rivayet kaynaklarına işaret etmemektedir. Mesela, Haris İbn Hişâm'ın biyografisinde «إن الحارث كسري وكان أبوه كسري وددت أن لو أسلم» hadisi zikredilmiş ve yalnızca İbn Abdilber kaynak gösterilmiştir. (Gürânî 2008: I, 35; İbn Abdilber, 2010: I,

19 Gürânî bir yerde Zehebî ve İbn Abdilberr'den nakille Abdullah İbn Yezîd el-Hatmî'nin sahâbî olduğunu söylemekte bir başka yerde Abdullah İbn Yezîd'in durumunun tartışmalı olduğunu dile getirdikten sonra İbn Abdilberr'in onu *İstîâb*'da zikretmediğini belirtmektedir. Bkz. Gürânî 2008: II, 334-334; III, 122. İbn Abdilberr'e yapılan bu iki farklı atıftan ikincisi hatalıdır. İbn Abdilber, *İstîâb*'da Abdullah İbn Yezîd ile ilgili müstakil bir başlık açmıştır. Bkz. İbn Abdilber 2010: III, 123-124.

20 Tenkidler için bkz. Gürânî 2008: II, 68, 109, 201, 315, 333, 355, 367; 390; III, 311.

21 Bkz. Gürânî 2008: III, 140; VI, 26. Ayrıca bazı târihî olay ve şahsiyetlerin niteliklerinin izahında da *İstîâb*'dan faydalanılmıştır. Bkz. Gürânî 2008: II, 105, 110; III, 66, 233, 311, 367; VI, 53.



366)<sup>22</sup> Ayrıca kaynak zikredilmeden sahâbîlerle ilgili nakledilen haberlerin bir kısmını *İstiâb*'da bulmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.<sup>23</sup>

## 2. Zehebî, Şemsüddin Muhammed İbn Osman ( 748/1374)

Şerhte ricâl konusunda zaman zaman Zehebî'nin görüşleri nakledilmiştir. Zehebî'ye atıflarda kitap ismi zikredilmemiştir. Özellikle ravilerin rivayetleri ile ilgili açıklamalarda Zehebî'nin *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetün fi'l-Kütübî's-sitte* adlı eseri kullanılmıştır. Gürânî'nin Zehebî'ye atıflarının birçoğu *Fethu'l-bârî* ve *Umdetu'l-kârî*'de bulunmamaktadır.<sup>24</sup> Dolayısıyla *Kâşif*'in müellifin kendisine ait kaynakları arasında sayılması mümkündür.

Şerhte yukarıdaki iki kaynaktan başka sahâbî biyografisinde ve siyer ile ilgili hususlarda; İbn İshâk (151/768)'ın *Siyer*, İbn Hişâm (218/833)'ın *Siyer*, Ezrakî (250/864)'nin *Târihu Mekke*, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*, İbn Kudâme (620/1223)'nin *Ensâbu Kureyş* adlı eserleri kaynak gösterilmiştir. Bazen de eserleri zikredilmeden doğrudan müelliflerin ismine atıf yapılmıştır. Bunlar; İbn Sa'd (230/845); İbn Adî (365/976), İbn Asâkir (571/1176), Süheylî Abdurrahmân İbn Abdillâh (581/1185) ve Dimyâtî (705/1306) gibi müelliflerdir.<sup>25</sup>

*el-Kevseru'l-Cârî*'de Buhârî'nin şeyhlerinin kimlik tesbiti ile ilgili hususlarda özel nitelikli bazı ricâl kitapları kullanılmıştır. Bunların en önemlileri;

## 3. Ebû Nuaym Ahmed İbn Abdillâh İbn İshâk el-İsfehânî (430/1038), *el-Müsnedü'l-Mustahrec 'alâ Sahîhi Müslim ile Ma'rifetü's-Sahâbe*. (Türer 1994: 202, 203)

Şerhte bazen Buhârî'nin şeyhlerinin tam isminin tesbitinde Ebû Nuaym'ın *Mustahrec*'i kaynak gösterilmiştir. Bu atıflarda *Fethu'l-bârî* ve *Umdetü'l-kârî* ile benzerlikler bulunmaktadır. (Gürânî 2008: IV, 311, 461; VI, 106)

22 Konuyla ilgili misaller için bkz. Gürânî 2008: II, 192; III, 315; VI, 53, 55; XI, 29.

23 Bkz. Gürânî 2008: I, 60; krş. İbn Abdilber 2010: IV, 333; Gürânî 2008: I, 281; krş. İbn Abdilber 2010: IV, 356; Gürânî 2008: III, 283; krş. İbn Abdilber 2010: III, 165-166.

24 Gürânî 2008: I, 35; krş. Zehebî 1992: I, 305; Gürânî 2008: I, 304; krş. Zehebî 1992: I, 523; Gürânî 2008: II, 333; krş. Zehebî 1992: I, 607; Gürânî 2008: III, 261; krş. Zehebî 1992: II, 336; Gürânî 2008: IV, 451; Zehebî 1992: I, 343.

25 Bkz. Gürânî 2008: I, 228, 375; II, 45, 109, 208, 311, 284; III, 245, 311; 309; VI, 47, 52, 53; VIII, 194.

Ayrıca sahâbîler ile ilgili açıklamalarda da Ebû Nuaym'ın görüşleri zikredilmiştir. Bunların bazıları başka kaynaklar vasıtasıyla nakledilmektedir. Mesela Süveybe'nin sahâbî olması meselesindeki ihtilafın çözümünde Gürânî, Ebû Nuaym'ın İbn Mende'den naklettiği bir açıklamayı Ebû Nuaym'ın görüşü olarak zikretmiştir. (Gürânî 2008: V, 259)<sup>26</sup>

#### 4. Ebû Ali, Hüseyin İbn Muhammed İbn Ahmed el-Gassânî (498/1105), *Takyîdü'l-Mühmel ve Temyüzü'l-Müşkil*.

Gürânî, Buhârî'nin şeyhlerinin kimlik bilgileri ile ilgili hususlarda Gassânî'nin görüşlerini esas almıştır. Şerhte Gassânî'nin kaynak gösterildiği yerlerin bir kısmında diğer şerhler ile benzerlikler bulunmaktadır.<sup>27</sup> Bunların bazıları diğer şerhlerde tesbit edilememiştir.<sup>28</sup>

#### 5. Ebû'l-Fadl el-Makdisî, İbnü'l-Kayserânî, Muhammed İbn Tâhir İbn Ali el-Makdisî eş-Şeybânî (507/1113), *el-Cem' beyne Kitâbey Ebî Nasr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekr el-İsfehânî fî Ricâli Buhârî ve Müslim*<sup>29</sup>

Şerhte İbnü'l-Kayserânî'ye çoğunlukla Ebû'l-Fadl el-Makdisî şeklinde atıf yapılmış ve müellifin kitabına işaret edilmemiştir. Gürânî'nin Makdisî'nin görüşlerine yer verdiği hususlar genellikle Buhârî ricâli ve Buhârî'nin ismini zikretmediği şeyhlerinin kimlik bilgileriyle ilgilidir. (Gürânî, 2008: I, 300; II, 44; 62; III, 96, 104, 327; VI, 143) Ayrıca biyografi konusunda da bazen Makdisî'nin görüşlerine işaret edilmiştir. (Gürânî, *Kevser*, I, 34; IV, 469)

26 Gürânî, «قد اختلف في اسلامها» “*Süveybe'nin Müslüman olması hususunda ihtilaf edildi*” şeklindeki bir değerlendirmeyi, Ebû Nuaym'a nisbet etmiştir. Halbuki bu açıklama İbn Mende'ye ait olup, Ebû Nuaym ondan nakille kitabında zikretmiş, akabinde kendi görüşünü «ولا أعلم احدا أثبت إسلامها غير المتأخر» “*Süveybe'nin Müslüman olmasını müteahhir (İbn Mende)den başka isbat eden birini bilmiyorum*” diyerek tasrih etmiştir. (Ebû Nuaym 1998: VI, 3284; İbn Hacer 2010: VIII, 60) Dolayısıyla Gürânî, bir zuhul sonucu İbn Mende'nin görüşünü Ebû Nuaym'a nisbet etmiştir. Bu da muhtemelen Ebû Nuaym'ın açıklamasının başka kitaplardan nakledilmesinden kaynaklanmaktadır.

27 Gürânî 2008: IV, 310; krş. İbn Hacer 1988: IV, 255; Aynî 1972: IX, 156; Gürânî 2008: IV, 460; krş. Aynî 1972: IX, 423; Gürânî 2008: IV, 373; krş. Kirmânî: IX, 163; Gürânî 2008: VI, 106; krş. Aynî 1972: XII, 180.

28 Gürânî 2008: IV, 46; krş. Gassânî 2000: II, 552-553. Şerhte Gassânî'ye nisbet edilen açıklamalardan bir yerde Gassânî'nin *Takyîdü'l-Mühmel* adlı eserinde verdiği bilgiler ile çelişen ifadeler rastlanılmıştır. Bkz. Gürânî 2008: IV, 450; krş. Gassânî 2000: III, 1030-1031, 1045; Kelâbâzî 1987: I, 405, II, 681.

29 Makdisî'nin konuyla ilgili eserleri için bkz. Kandemir (2000): XXI, 110.

Râvilerle ilgili değerlendirmelerde yukarıdaki kaynakların yanı sıra zaman zaman ricâl konusunda mütehasşıs İbnü's-Seken (353/964), İbn Men-de (395/1005), Kelâbâzî (398/1008), İbn Half (636/1239), Mizzî (742/1341) ve Zehebî (748/1348) gibi âlimlerin görüşlerine de yer verilmiştir. (Gürânî 2008: II, 43, 49, 164, 191, 290; III, 66, 282; VI, 144; XI, 13)

## E. Hadis Şerhleri

### 1. Ebû Süleyman el-Hattâbî (388/998), *A'lâmu's-Sünen fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.<sup>30</sup>

Hattâbî'ye atflarda genellikle müellifin ismi zikredilmiştir. Kelime iza-hında ve zaman zaman muhtevâ tahlîlinde görüşlerine yer verilen Hattâbî'nin, özellikle bazı kelimelerde dile getirdiği tashif iddiaları Gürânî tarafından tenkid edilmiştir.<sup>31</sup>

### 2. İbn Battal, Ebû'l-Hasen Ali İbn Halef el-Mâlikî el-Mağribî (449/1057), *Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*.

İbn Battal'ın görüşleri bazen doğrudan ismine atfla, bazen de “İbn Battal'dan naklolundu” şeklinde bir başka kaynak vasıtasıyla zikredilmektedir. (Gürânî 2008: III, 403) İbn Battal'ın açıklamalarını kaynak olması açısından pek kullanmayan Gürânî, onun değerlendirmelerini genellikle tenkid ederek zikretmektedir. Özellikle bab – hadis münâsebeti konusu başta olmak üzere Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri arasındaki ihtilâflı meselelerde, İbn Battal'ın görüşleri tenkid edilmektedir. (Gürânî 2008: I, 241, 426, 427, 432, 450)

### 3. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Şeref (676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim İbn Haccâc*.

Gürânî, fikhî hükümlerin izahı başta olmak üzere ihtilâfu'l-hadis, nâsîh – mensûh ve rivayetlerin sıhhati ile ilgili değerlendirmelerde sık sık Nevevî'nin Müslim şerhine atıfta bulunmuş ve genellikle onun kanaatlerini esas almıştır. (Gürânî 2008: I, 291, 407, 441; III, 333; IV, 305, 344)

30 Eser iki cilt halinde Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Muhammed İbn Sa'd İbn Abdirrahman es-Suûdî tarafından hazırlanan bir doktora tezi dört cilt olarak Riyad'da basılmıştır. Salih Karacabey tarafından *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri* isimle bir doktora tezi hazırlanmış ve 2001 yılında Sır yayıncılık tarafından neşredilmiştir.

31 Bkz. Gürânî 2008: I, 180; II, 127; III, 125, 274, 348; VI, 62, 85, 329; IX, 428.

Fıkhî hükümlerde ve mezhebler arası tartışmalı hususlarda Nevevî'nin açıklamaları, Gürânî için büyük bir öneme sahiptir. Zira müellif, özellikle Şâfi mezhebinin delillerinin izahında ve Hanefî mezhebine yöneltilen itirazlarda Nevevî'nin değerlendirmelerini dikkate almıştır. Mesela, ihramlının avlanan bir hayvanın etini yemesi konusunda Hanefî'ye karşı Nevevî'nin cevabını zikretmiştir. (Gürânî 2008: V, 212)<sup>32</sup> Ayrıca cenâze için ayağa kalkmanın mendûb olması ve visâl orucunun yasaklanmasındaki illet gibi fıkhî içerikli değerlendirmelerde Nevevî'nin görüşlerine yer vermiştir. (Gürânî 2008: III, 333, IV, 305)

#### **4. Şemseddin Muhammed İbn Yusuf İbn Ali el-Kirmânî (786/1384), *el-Kevâkibu'd-Derâri fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*.**

Kirmânî, *el-Kevseru'l-cârî*'de en fazla tenkid edilen Buhârî şârihidir. Neredeyse her hadiste kelime, gramer, muhtevâ tahlîli, muhtelifu'l-hadis ve nâsih – mensûh gibi çeşitli konularda Kirmânî'nin tenkid edildiğini görmek mümkündür.<sup>33</sup> Şerhin ana metninde Kirmânî'nin görüşleri “معرضع لاق” ifadeyle nakledilmiştir. Diğer taraftan şerh metninin içerisinde Kirmânî'nin ismi nadiren zikredilmiştir. (Gürânî 2008: I, 46.)

Olumlu manada Kirmânî'nin pek kaynak gösterilmediği *el-Kevseru'l-cârî*'deki bazı açıklamalar ile Kirmânî'nin şerhi arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler Gürânî'nin kaynak göstermeden zaman zaman Kirmânî'den nakil yaptığı düşüncesini akla getirmektedir. Mesela, bir yerde Kirmânî *İrhâk* kelimesinin izahında Kâdî İyâd'ın, bir başka yerde de Minâ kelimesi ile ilgili Nevevî'nin açıklamalarını nakletmiştir. Bu iki yerde Gürânî, Kirmânî'ye atıfta bulunmadan kaynaklarıyla beraber onun açıklamalarını zikretmiştir. (Gürânî 2008: I, 144, 176)

#### **5. İbn Hacer, Şihâbuddin Ebû'l-Fadl, Ahmed İbn Ali İbn Muhammed İbn Muhammed el-Askalânî el-Mısırî (852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.**

Şerhte en fazla görüşlerine başvuru ve çok fazla tenkid edilmeyen Buhârî şârihi İbn Hacer'dir. İbn Hacer'e atıflarda *şeyhimiz*, *şeyhimiz Ebû'l-*

32 Konuyla ilgili örnekler için bkz. Gürânî 2008: II, 227, 333, 341; III, 96; IV, 344.

33 Kirmânî'ye tenkidler için bkz. Gürânî 2008: I, 48, 83, 114, 178, 186, 442; II, 46, 55, 61, 113, 245, 419-420. III, 283, 432, 474; IV, 364; V, 39, 302, 507-508; VI, 214, 191, 437, IX, 384, 338-339.

*Fadl İbn Hacer* veya *Şeyhu'l-İslâm* gibi farklı formlar kullanılmıştır. (Gürânî 2008: I, 34, III, 315, 320, V, 269)

Gürânî, kelime izahı, muhtevâ tahlîlî, Buhârî ricâlî ve hadis rivayeti başta olmak üzere birçok hususta İbn Hacer'in tesbitlerini ve değerlendirmelerini zikretmiş hatta bazen *Fethu'l-Bârî*'nin kaynaklarını da kullanmıştır. Mesela, Hz. Hamza'nın tek elbise ile kefenlenmesinin anlatıldığı bir hadiste Gürânî, "şeyhimiz Ebû'l-Fadl İbn Hacer, bu hadisi Hâkim'in *Müstedrek*'inde naklettiğini söylemektedir" diyerek, Hâkim'in rivayetini İbn Hacer'den aldığını açıkça belirtmiştir. (Gürânî 2008: III, 303)

Yine Buhârî ricâlinin izahında da zaman zaman İbn Hacer'in kaynakları kullanılmıştır. Mesela, "*belirli bir ölçüyle vadeli satış babı*" isimli başlıkta bir hadisin senesinde zikredilen Abdullah İbn Kesîr isimli ravinin kim olduğu konusunda Gürânî: "şeyhimiz (İbn Hacer), Buhârî'nin *Târîh*'inden naklen bu ravinin meşhur kurrâ'dan biri olan İbn Kesîr olduğunu belirtmektedir" diyerek, İbn Hacer'in kanaati ile beraber onun kaynağını zikretmiştir. (Gürânî 2008: IV, 484)<sup>34</sup> Ayrıca İbnü'l-Münzîr (318/930), İbn Merdûye (410/1020), Ebû Nuaym (430/1038) ve Münzîrî (656/1258) gibi alimlerin görüşleri zaman zaman İbn Hacer vasıtasıyla nakledilmiştir. (Gürânî 2008: III, 167; VIII, 194)

Gürânî, zaman zaman rivayetlerin kaynağı konusunda İbn Hacer'i tenkid etmiştir. Mesela İbn Hacer, "*لئلا الالصة تضرىرفال دعب الالصلال لاضفأ*" hadisini Müslim'in Ebû Hureyre'den tahrir ettiğini söylemiştir. (İbn Hacer, *Feth*: III, 9) Gürânî, bu haberi Ahmed İbn Hanbel'in rivayetleri arasında tesbit ettiğini ve bir başka yerde bulamadığını söylemektedir. (Gürânî 2008: III, 190.) Ancak Gürânî'nin açıklaması hatalıdır. Zira hadis, İbn Hacer'in söylediği şekilde Müslim'de bulunduğu gibi ayrıca Tirmizî, Nesâî ve Dârimî tarafından da rivayet edilmiştir.<sup>35</sup> Dolayısıyla rivayetlerin kaynağı ile ilgili İbn Hacer'e yöneltilen tenkidlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz.<sup>36</sup>

34 Ayrıca Ebû Saîd en-Nîsâbü'rî'nin *Şerefu'l-Mustafâ* isimli eserinin kaynak gösterilmesi hususunda *Fethu'l-bârî* ile benzerlik için bkz. Gürânî 2008: I, 90; krş. İbn Hacer 1988: I, 524. Bir hadisteki sahâbînin isminin Sevbân olması ile ilgili Serahsî'nin *Mebisû't*'una yapılan atıftaki benzerlik için bkz. Gürânî 2008: II, 40; krş. İbn Hacer 1988: I, 561.

35 Bkz. Müslim, *Sıyâm*, 38; Tirmizî, *Ebvâbu's-salât*, 207; Nesâî, *Salâtü'l-leyl*, 6; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 344; Dârimî, *Salât*, 166.

36 Benzer bir misal için bkz. Gürânî 2008: III, 317-318; İbn Hacer 1988: III, 195; krş. Buhârî, *Cenâiz*, 35; Müslim, *İmân*, 44.

**6. Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed, Mahmud İbn Ahmed İbn Musa, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*.**

*el-Kevseru'l-cârî*'nin metni içerisinde Aynî'nin ismine pek atıfta bulunmayan Gürânî, Kirmânî'nin açıklamalarında olduğu gibi onun görüşlerini tenkid mahallinde “مھضعب لاق” veya “ليق” ifadesi ile zikretmiştir.<sup>37</sup> Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi özellikle lugat alimi İbn Sîde'nin *Muhkem* ve İbn Kurkul'un *Metâli*' adlı eserleri ile, ricâl konusunda Gassânî'nin *Takyîdü'l-Mühmel* adlı eserlerinden yapılan naklilerin birçoğunun *Umdetu'l-kârî*'ye benzemesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu benzerlikler, Gürânî'nin söz konusu kaynakları Aynî vasıtasıyla kullandığı düşüncesini akla getirmektedir.

*el-Kevseru'l-Cârî*'de yukarıdaki şârihlerden başka Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (543/1148), Kâdî İyâd (544/1149), Ahmed İbn Ömer Kurtubî (656/1258) ve Tîbî (743/1343) gibi şârihlerin görüşlerine de yer verilmiştir. (Gürânî 2008: I, 199, 378; II, 142, III, 289) Gürânî şârihlerin açıklamalarını bazı yerlerde “Kâdî İyâd'dan nakledildi” veya “Tîbî'den nakledildi” şeklindeki atıf formları ile zikretmiştir. (Gürânî, 2008: I, 39; II, 279) Gürânî'nin ismi geçen müelliflerin açıklamalarını Kirmânî, İbn Hacer ve Aynî'nin şerhlerinden nakletmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

## SONUÇ

*el-Kevseru'l-cârî*'de kütüb-i tis'a başta olmak üzere, hadis musannefâtından çeşitli eserler kaynak gösterilmiştir. Şerhte rivayet farklılıklarının belirtilmesinde Müslim'in *Sahîh*'ine sık sık atıf yapılmış ve Buhârî - Müslim rivayetlerinin karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Öte yandan *Edeb, İsti'zân* ve *Rikâk* bölümlerinin şerhinde Gürânî'nin naklettiği rivayetler ve bunların kaynakları *Fethu'l-Bârî* ile karşılaştırılmıştır. Konular arası uyum da dikkate alınarak yapılan bu araştırmada; *Buhârî, Müslim* ve İbnü'l-Esîr'in *Nihâye* adlı eseri dışındaki kitap isimlerinin % 83.33 oranında *Fethu'l-bârî* ile benzer olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca Gürânî bazı hadislerde açıkça İbn Hacer'i ve onun kaynaklarını referans aldığı belirtilmiştir. Müellifin bu tasrihleri ile beraber iki şerhin karşılaştırılmasında ulaşılan sonuçlar, onun şerhte zikrettiği rivayetleri genel olarak asıl kaynaklardan almadığını, bilakis *Fethu'l-bârî*'den naklettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, Molla Gürânî'nin *el-Kevseru'l-cârî*'deki rivayet kaynakları itibari ile Buhârî çalışmalarına zenginlik kazandırdığını söylemek pek mümkün değildir. Diğer

37 Bkz. Gürânî 2008: I, 24, 398, II, 39-40, 61, 335, 349; 128, V, 207, 239.

bir ifade ile hadis kaynaklarının kullanımını açısından Gürânî'nin Buhârî şerhçiliğine ciddi bir katkısı olmamıştır.

Gürânî, garîbu'l-hadis ve lugat konusunda sırasıyla İbnü'l-Esîr, Cevherî ve Zemahşerî'nin görüşlerinden istifâde etmiştir. Hatta kelime izahlarındaki birçok haberi *Nihâye*'den nakletmiştir. Diğer taraftan garîbu'l-hadis ile ilgili Kâsım İbn Sellâm, İbn Sîde ve İbn Kurkul gibi lugat âlimlerinin görüşlerini de zikretmiştir. Ancak onun bu âlimlerin değerlendirmelerini müelliflerin eserlerinden değil, diğer şerhlerden naklettiği yönünde bir takım benzerlikler tesbit edilmiştir.

Gürânî, hadis usûlü meselelerinde İbn Salah ve Irâkî'nin kanaatlerini dikkate almıştır. Rical konusunda Gassânî, İbnü'l-Kayserânî ve Zehebî gibi alimlerin görüşlerine yer vermekle beraber onun sahâbeyle ilgili en önemli kaynağı, İbn Abdilber'in *İstîâb* adlı eseridir. *İstîâb* aynı zamanda müellifin rivayet kaynakları arasındadır.

Gürânî, kendisinden önce kaleme alınan Buhârî çalışmalarından ağırlıklı olarak Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-derârî*, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* ve Aynî'nin *'Umdetu'l-Kârî* adlı şerhleri ile Nevevî'nin *Sahîhu Müslim* şerhinden istifâde etmiştir. İbn Hacer ve Nevevî'yi açık bir şekilde kaynak gösteren Gürânî, Aynî ve Kirmânî'ye doğrudan atıfta bulunmamıştır. Müellif, Hanefî ve Şafiî mezhepleri arasındaki ihtilafı konularda genellikle Nevevî'nin görüşlerini esas almıştır.

*el-Kevseru'l-cârî*'nin en dikkat çekici taraflarından biri, Kirmânî'ye yöneltilen tenkidlerdir. Bu konu müstakil olarak çalışıldığı zaman Gürânî'nin tenkidlerinin yeterli olup olmadığı meselesi tebellür edeceği gibi, bir Osmanlı aliminin hadisleri anlama ve yorumlama metodunun belirlenmesine de katkı sağlayacaktır.



### Kaynaklar

- Ahmed İbn Hanbel (1985). *Müsned*, I-VI, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Ahmed Refik Bey (1334). “Osmanlı Şeyhülişlâmları”. *İlmiyye Sâlnâmesi*. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire.
- Aşıkutlu, Emin (1999). “İbn Kurkul”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: *Diyanet Vakfı Yayınları*. C. XX.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd İbn Ahmed (1972). *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mısır.
- Ayaz, Kadir (2014). *Molla Gürânî ve el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdı Ehâdîsi'l-Buhârî*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail İbn İbrahim el-Cu'fî (1311). *Sahîhu'l-İmâm el-Buhârî*. I-VIII, Bulak.
- Cevherî, İsmail İbn Hammad (2008). *es-Sihâh*, tdk. Halîl Me'mûn Şîha. Beyrut.
- Ebû Dâvud, Süleyman İbn el-Eş'as İbn İshak es-Sicistânî (1999). *es-Sünen, Mu'cemu'l-müfehres ve Tuhfetü'l-eşraf'a* göre numaralandıran Heysem İbn Nizâr Temîm. Beyrut.
- Ebû Nuaym, Ahmed İbn Abdillâh İbn Ahmed İbn İshâk el-İsfahânî (1998). *Ma'rifetü's-Sahâbe*, I-VII, thk. Adil İbn Yusuf el-Azâzî. Riyâd.
- Gassânî, Ebû Alî el-Hüseyn İbn Muhammed İbn Ahmed (2000). *Takyîdü'l-Mühmel ve Temyzü'l-Müşkil*, I-III, haz. Ali İbn Muhammed el-İmrân ve Muhammed Uzeyr Şems. Mekke.
- Gürânî, Ahmed İbn İsmail İbn Osman (2008). *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdı Ehâdîsi'l-Buhârî*, I-XI, thk. Ahmed İzzu İnâye. Beyrut.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdillâh en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Zehebî'nin *Telhîs'i* ile beraber), I-IV, Beyrut.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf İbn Abdillâh İbn Muhammed en-Nemerî (2010). *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, thk. Ali Muhammed Muavvad ve Adil Ahmed Abdu'l-mevcûd. Beyrut.
- İbn Hacer, Ahmed İbn Ali el-Askâlânî (1988). *Fethu'l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, thk. Muhibbuddin el-Hatib, (numaralandıran Muhammed Fuad Abdulbâki). Kahire.
- \_\_\_\_ (1998). *İnbâü'l-Ğumr bi Ebnâi'l-'Umr*, I-IV, thk. Hasan Habeşî. Kahire.
- \_\_\_\_ (2010). *el-İsâbe fî Temyzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvad. Beyrut.
- İbn Hibbân, Muhammed İbn Hibbân İbn Ahmed Ebî Hâtim el-Büstî (1993). *Sahîh-i İbn Hibbân bi Tertîbi Alâuddin Ali İbn Balaban el-Fârisî*, I-XVIII, thk. Şuayb Arnavût. Beyrut.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezid el-Kazvînî, (1996), *Sünen-i İbn Mâce (İmam Ebü'l-Hasan el-Hanefî es-Sindî'nin haşiyesi ile beraber)*,



- I-IV, thk. *Mu'cemü'l-müfehres ve Tuhfetü'l-eşrâf* a göre numaralandıran Halil Me'mûn Şîha. Beyrut.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Ali İbn İsmail el-Mursî (2000). *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, I-XI, thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut.
  - İbnü'l-Esrîr, Mecdüddîn Ebi's-Seâdât el-Mübârek İbn Muhammed el-Cezerî (2006). *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, I-II, thk. Halil Me'mûn Şîha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
  - İnalçık, Halil (2007). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
  - Kandemir, M. Yaşar (2000), “İbnü'l-Kayserânî”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları*. C. XXI.
  - Kâtib Çelebi, Mustafa İbn Abdillâh (1941). *Keşfu'z-zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, nşr. Şerafeddin Yalçın ve Kilisli Rifat Bilge, İstanbul.
  - Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed İbn Muhammed el-Hüseyn el-Buhârî (1987). *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I-II, thk. Abdullah el-Leysî. Beyrut.
  - Kettânî, Muhammed İbn Ca'fer (1994). *er-Risâletü'l-Mustatrafe li Beyâni Meshûr-i Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe* (dipnot ilavesi ile trc. Yusuf Özbek, *Hadis Literatürü*). İstanbul.
  - Kirmânî, Şemsüddin Muhammed İbn Yusuf İbn Ali (2009). *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*, I-XXV, thr. ve tlk. Ahmed İzzu İnâye. Beyrut.
  - Makrîzî, Takiyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed İbn Ali (2002). *Düreru'l-Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfîde*, I-IV, thk. Mahmud el-Celîfî. Beyrut.
  - Mecdî Efendi, Mehmed (1989). *Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'ş-Şekâik (Şekâik Tercümesi)* (nşr. Abdulkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.
  - Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbni'l-Haccâc el-Kuşeyrî (2000). *el-Câmiu's-Sahîh* (Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin terkîmi ile beraber). Riyâd.
  - Nesâî, Ebû Abdirrahman İbn Şuayb (1994). *Sünen (Mu'cemu'l-müfehres'e göre numaralandıran Abdulfettâh Ebû Gûdde)*, I-VIII, Beyrut.
  - Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Şeref, (1997). *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, (el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim)*, I-XVIII, thk. Halil Me'mûn Şîha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
  - Özek, Ali (2002). “el-Keşşâf”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları*. C. XXV.
  - Özel, Ahmet (1990). *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
  - Sehâvî, Şemsüddin Muhammed İbn Abdirrahman Muhammed (2003). *ed-Davü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsî*, I-XII, tsh. Abdullatîf Hasan Abdurrahman. Beyrut.
  - Sem'ânî, Ebû Saîd Abdülkerîm İbn Muhammed (1998). *el-Ensâb*, I-VI, tlk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut.

**178 •MOLLA GÜRÂNÎ'NİN *el-KEVSERU'L-CÂRÎ* ADLI ŞERHİNDE HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI**

- Taşköprülü, Ahmed İbn Mustafa. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. İstanbul: Dersââdet.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed İbn İsâ İbn Sevra. *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, thk. ve tlk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut.
- Tüccar, Zülfikar (1999). “İbn Sîde”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: *Diyanet Vakfı Yayınları*. C. XX.
- Türer, Osman (1994). “Ebû Nuaym el-İsfahânî”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: *Diyanet Vakfı Yayınları*. C. X.
- Yıldız, Sakıp. *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*. İstanbul: Sahafıar Kitap Sarayı.
- Zehebî, Muhammed İbn Ahmed İbn Osman İbn Kaymâz ed-Dimeşkî, (1992). *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitteti (Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin haşiyesi ile beraber)*, I-II, tlk ve thr. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed Nimr el-Hatîb. Cidde.